

vereniging

ORDE DER VERDRAAGZAMEN

Giro nr 46 88 74 t.n.v. de Penningm. der "ODV" Delfgauw

Uitsl.v.publ.& abonn.: Van Blankenburgstr. 76, 2517 XT Den Haag, tel.070-465592
(tussen 17.30 en 18.30 uur)

Secretariaat: Troelstralaan 38, 2641 WG Pijnacker, tel.01736-6577

29e Jaargang
Nummer 12

15 februari 1985
nadruk verboden

Goeden avond, vrienden.

Aan het begin van deze avond wijs ik u er op dat wij niet alwetend of onfeilbaar zijn, denkt u dus zelf na.

Het onderwerp is:

KUNST EN VISUALISATIE

Nu zou ik zeggen dat een werkelijke visualisatie op zich zelf een kunst is. Het is het zien van de dingen op een zuiver persoonlijke manier.

Misschien is het beste voorbeeld wel de huisvrouw, die ervan houdt om te meubileren of binnenshuis te verhuizen. Ze zit na te denken over de meubeltjes of over de aankopen en ze ziet a.h.w. voor haar ogen hoe dat zal staan.

Het is er niet, maar ze ziet het.

Iemand die visualiseert maakt zich dus een voorstelling die vergelijkbaar is met een visuele waarneming, waarin het geheel of een deel van hetgeen waarover men denkt tot uitdrukking komt.

En dan: kunst.

Kunst is uiteindelijk, dacht ik, het in je zelf ontdekken van betekenis of waarde en die zódanig tot uitdrukking brengen dat ze voor anderen herbeleefbaar wordt.

Een schilder schildert een portret.

Maar dat portret is niet fotografisch. Het kan zeer goed gelijkend zijn of misschien picassoriaans, maar de schilder ziet in de persoon bepaalde dingen, bepaalde eigenschappen. Die eigenschappen worden net

niet zó aangezet dat het een karikatuur wordt, maar ze vertekenen a.h.w. de werkelijkheid.

Er zijn portretten gemaakt van mensen die er heel netjes uitzagen, die miljonair waren en zich door een kunstschilder lieten portretteren. Als je naar die koppen kijkt, dan druipen daar een harde hebzucht van af - toch zou je dat normaal nooit gezien hebben.

De kunstenaar heeft dat a.h.w. gevisualiseerd. Hij drong door in de indruk die de persoon op hem maakte, maakte zich daar een beeld van en heeft dat beeld toen meeverwerkt in zijn portretweergave.

Je kunt niet zeggen, dat iedereen die aan kunst doet, visualiseert.

Maar er is de kunst van het zien. In dit verband is dat erg belangrijk.

Wanneer je kijkt, dan heb je een totaal beeld, dat is waar. Maar uit dat beeld springen dingen a.h.w. naar voren. Ze krijgen nadruk. En het is die reeks nadrukkelijke waarden, die de totaalindruk bepaalt.

Wanneer je alles precies wilt weergeven dan kom terecht in een foto, die wordt ontworpen in kleur, in pastel of hoe dan ook.

Maar als je die dingen, die er uit springen, gebruikt en de rest als een vage achtergrond laat staan, dan krijg je veel scherper de werkelijke indruk die het geheel heeft gemaakt. Je kunt kleuren iets veranderen - daardoor geef je ook weer een veranderde stemming, een veranderde invloed weer - en om dat te kunnen doen, moet je het eerst van binnen gezien hebben.

Visualisatie is overigens niet iets wat alleen bij de kunst te pas komt. Ik gaf al het voorbeeld van de huisvrouw. Je zou er de kok bij kunnen halen, die staat te dromen hoe hij een gerecht op zal gaan maken wat hij nog niet eens gekookt heeft.

Maar je zou ook kunnen spreken over de mens die innerlijk bezig is met een bepaalde kracht, een bepaalde ontwikkeling en die dan in zichzelf a.h.w. een visioen daarvan krijgt. Dat kun je ook visualisatie noemen.

Helderziendheid is in feite ook een vorm van visualisatie. Want de indruk die je ontvangt is niet visueel. Het is een uitstraling die je ontvangt, maar je vertaalt haar in beelden en je ziet - soms net echt, maar in heel veel gevallen vaag - het is gewoon een voorstelling die achter je oogleden blijft hangen.

Een mens die mediteert zoekt naar stilte en rust. Maar in die rust komt zijn eigen persoonlijkheid tot gelding. En wat gaat er gebeuren? Die persoonlijkheid begint signalen te geven: er ontstaat een soort visioen. Wanneer die mens nu voldoende begrip heeft van hetgeen hij doet, kan hij die voorstelling voor een groot gedeelte terugbrengen. En heeft hij een technische vaardigheid, dan kan hij ook proberen dat verder tot uitdrukking te brengen.

Er zijn mensen die dat heel goed hebben gedaan - denk eens aan Jeroen Bosch. Jeroen Bosch heeft een deel van zijn angstdromen, maar ook van zijn visualisatie, van bepaalde leerrede, verwerkt in een groot doek. En dan kan er iemand over zingen, het liedje "de bergen intrekken, het circus Jeroen Bosch", maar in feite zijn het de visioenen van Bosch, waarvan hij een deel, nog niet eens alles, heeft kunnen weergeven.

Dus laten we even constateren, dat je innerlijk leven, je droomleven en al die andere dingen, eigenlijk berusten op visualisatie wanneer je een beeldvoorstelling hebt. Het kan ook berusten op verbalisatie, dan krijg je er een woordvoorstelling van.

En dan komen we weer terug op de kunst. Kan een kunstenaar iets maken, zonder van te voren te weten wat hij maakt? Bij sommige kunstprodukten heb ik wel het gevoel dat dat gebeurt. Dat zijn volgens

mij dan ook geen echte kunstenaars.

Maar wanneer je diep in jezelf voelt wat je uit wilt drukken, wat je wilt zeggen, en je hebt daar lijnen bij, je hebt daar kleuren bij, dan behoeft het nog niet eens een uitbeelding te zijn in de meest orthodoxe stijl; het kan allerhand moderne vormen ook aannemen. Maar het feit, dat je het zó beleeft, dat je het zó ziet, moet je kunnen weergeven.

Een kunstenaar kan een toondicht schrijven aan de hand van een droom. Hij kan een zonsondergang zien en daardoor zó getroffen worden, dat hij daar een hele stemmingsmuziek aan vastknoopt. Wat overigens interessant is: Grieg schreef zijn "Morgenstimmung", nadat hij geïnspireerd was door een zonsondergang!

Hier ziet u dus dat de visualisatie niet de werkelijkheid omschrijft, maar een indruk betekent. Een indruk, die beeldend wordt beleefd en die dan weer de aanleiding kan zijn tot allerhand andere manipulaties.

Je kunt het omzetten in toon, je kunt het in woorden omzetten. Vestdijk heeft b.v. eens een half droom / half visioen gehad en dat werd door hem gebruikt om een tocht - ik meen door de Pyreneeën - uit te beelden. Als ik me niet vergis, was dat "het vijfde zegel", maar ik weet het niet precies meer. In ieder geval beschrijft hij daar met woorden een onheil in de bergen, dat niet tot zijn persoonlijke ervaring behoort, maar dat in hem is opgekomen als beeld, nadat hij naar een onweerslucht had zitten kijken.

Het is heel eigenaardig: de visualisatie is niet identiek aan het gebeuren - 't kan er zeer van verschillen - maar in zichzelf geeft ze altijd een deel van de psychische waarde van de waarnemer weer en daarnaast een aanvullende reeks deelherinneringen, die in het totaalbeeld worden geïnjecteerd.

Wanneer ikzelf op aarde terug zou zijn en ik zou schilderen of tekenen of muziek maken, dan ben ik bang dat ik zou gaan in de richting van de karikatuur, de richting van de humoreske, kortom in de richting van het net iets overtrokken karakteriseren. Dat is mij persoonlijk eigen, maar om dat te kunnen doen moet ik een voorstelling hebben.

Als u een karikatuur maakt van de heer Lubbers - voor zover hij dat zelf niet doet - dan is die karikatuur een weergave van hetgeen u denkt over de heer Lubbers, wat u ziet aan de heer Lubbers en verder uit een overdrijving van uiterlijkheden, maar als het even kan op zo'n manier, dat uw waardering voor de persoon mede in de tekening zichtbaar is.

Ja, het is moeilijker dan u denkt.

Het zijn allemaal denkbeelden.

Wanneer u nu een beeld in uzelf voelt oprijzen, dan zegt dat beeld nooit alleen iets over hetgeen u waarneemt. Het zegt altijd iets over uzelf. Naarmate u het beeld innerlijk bewaart en dus meer losmaakt van de werkelijkheid, zal het meer van uw eigen persoonlijkheid bevatten.

Ik kan hier helaas geen demonstratie geven van de manier waarop het werkt, ik kan u geen visioen laten zien, en ik heb ook geen tekenbord bij de hand om het eventjes in een paar lijnen neer te zetten.

Maar misschien kan ik het met woorden doen. En dan niet met nieuwe woorden.

Wat zoudt u zeggen van een schaatsenrijdende watervlo? Wordt hij niet schitterend gekarakteriseerd in dat dingetje van Gezelle:

"Gij krinkelende winkelende waterding met de zwarte kabotsekes aan".

Dat tekent, je ziet dat ding heen-en-weer schieten. Het speelse,

het onbestemde zit erin. Dat kan alleen maar ontstaan wanneer je iets in jezelf draagt, losmaakt van zijn omgeving en dan in zijn karakteristieke probeert uit te drukken. Goed, de man was dan ook dichter, heel vaak een alliteratief dichter. Hij hield ook erg veel van klank- en stemmingsbeelden.

Maar dan bouwt hij daar zo'n zin uit.

En wanneer ik met u bezig ben en ik zit iets tegen u te vertellen, dan straal ik ook iets uit. Dan zijn er mensen die zeggen: "hé, ik zie de spreker!" Maar, stel u voor: als je bezig bent, je oversluiert een medium, je bestuurt het, je bent er voor een deel in, maar je hangt er ook nog voor een deel omheen - als je dat ervaart, hoe zult u dat zien? Misschien als een soort lichtenspel dat er zich afspeelt. Omdat de wisseling van gedachten, de wisseling van stemming, de poging om iets over te brengen varianten van kleur gaan betekenen.

Dan kijkt u naar een kleurschouwspel: u visualiseert een uitstraling, die niet normaal waarneembaar is. Maar, wanneer u nu een goed schilder zou zijn, dan zou u het kunnen uitbeelden met werkelijk tinten uit te zoeken; dan zou u met verschillende pastels en enkele gloeitinten moeten werken.

U zou het ook kunnen omschrijven met woorden. En zeggen: "In het wazig blauw ontwikkelde zich de gouden gloed en groene stralen sprongen uit, tot witte vonken fel de zaal bereikten."

Dit is werkelijk voorgekomen. Niet denken dat het gewoon maar iets is. Maar als u dat schrijft, dan is dat een visualisatie. Dat IS niet zo, maar dat is uw vertaling van een geestelijke spanning die bestaat; de wisselingen die erin zijn. En die vonken die springen, dat is dan gewoon de begripsoverdracht, die plaatsvindt.

En daarbij wordt alweer duidelijk - wanneer je de kunst erbij moet halen - dat de kunstenaar in feite niets anders doet dan het ongeziene in zichzelf gestalte geven en dan die gestalte op enigerlei wijze reproduceren.

Je kunt het ook anders doen. Je kunt een sfeer gaan overbrengen - ik was nu net bezig met Gezelle (ja die gast zit bij ons in de Orde tegenwoordig, dus vandaar): "langzaam rolt de witte wagen door de stille straten heen" ... ziet u de begrafenis?

Licht in de klanken, licht in het ritme; deze man heeft dit in zich gezien, hij heeft het ontdaan van alle bijkomstigheden. Die wagen is belangrijk voor hem, die moet alleen staan.

En het is een traag gebeuren: de dood is traag in zijn ogen. Dan zoekt hij naar de klank die erbij hoort..... en dan: "langzaam rolt de witte wagen", ja maar waar rolt-ie? Die straten moeten leeg zijn - dood is iets, dat apart staat van het leven! - "door de stille straten heen."

Het is eigenlijk doodeenvoudig. Niet om het zo te dichten, maar om het te ervaren.

Je bent geneigd om elke waarneming enigszins te abstraheren. Je haalt er een aantal dingen uit; andere verwaarloos je. En hoe meer je bezig bent aan een bepaald aspect, hoe duidelijker het wordt. Maar dan moet dat aspect ook zijn betekenis krijgen door een contrast. Mensen denken nu eenmaal in contrasten, dat gaat niet anders. Wanneer je dan zo'n contrast wilt uitdrukken, dan probeer je gewoon om de tegenstelling te pakken te krijgen. Een musicus die dat zoekt, een komponist, die denkt misschien aan heel gedempte waldhoorns, de violen heel erg op de achtergrond en even een hobo, die er wat overheen klaagt - en dan ineens de pauken en het koper eroverheen en dan heb je inderdaad een contrast geschapen. Je hebt ook een indruk weergegeven.

Wanneer u in onze wereld komt, dan bent u helemaal niet in staat om te zien, wat onze wereld is. Maar u krijgt er wel een voorstelling

van. U neemt allerhand indrukken op, u brengt ze als het ware over naar uw brein, naar uw herinneringsvermogen en u past alles, wat er een beetje bij zou passen, samen tot een beeld. En dan krijg je een komposiek beeld, dat voor u kenbare en belangrijke delen van de werkelijkheid samenvoegt tot een schijnwerkelijkheid.

Hoe zou je dat moeten doen?

....Ver blauw torenen de bergen in Zomerland... Ergens klepelt een klok... Een kluizenaar verbergt zich in het woud... Spiegelend liggen de vijvers... De veelkleurigheid van de bloemen overdondert je op het ogenblik dat je erdoor getroffen wordt... Maar werkelijk terugkeren doe je altijd tot de stille spiegeling van de vijver, of het ver blauw van de bergen. Want je voelt: Dit al is weerkaatsing. En achter de weerkaatsing pas begint de werkelijkheid van deze wereld, die je nog niet volledig kunt beseffen, ook al kun je haar betreden...

Ik heb alleen maar woorden. Ik kan het u niet uitschilderen. Maar zoals ik dat beleef en probeer om te zetten in beelden van mensenhersen, visualiseer ik twee dingen: een wereld die ik ken, en een menselijke waarneming ervan. En wat daaruit voortvloeit, wordt het beeld wat ik u voorleg.

Dan zult u zeggen: ja, maar hoe moeten we dat dan doen?

Ik denk dat een mens, die goed wil leren visualiseren een zeker bewust proces nodig heeft. Dat zou m.i. voort kunnen komen uit het werkelijk ingespannen beschouwen van een voorwerp, van een bloem, van iets eenvoudigs - al is het maar een kubus. Een dobbelsteen of zoiets.

Probeer dat ding te zien, niet alleen in zijn uiterlijke vorm, maar probeer waar te nemen wat er in is.

Voel in die bloem het leven, maar ook het komend sterven.

Zie in die teerling niet alleen de vorm en de ogen, die zal uitmaken wat ze betekenen zal, maar zie daarachter het hele spelgebeuren, de greep die ze op de mensen kan hebben en de afkeer die ze bij sommigen wekt.

Door zó te beschouwen, dring je door tot het wezen. En als u dan datgene gaat weergeven of probeert uit te drukken wat u hebt beschouwd, dan zult u tot uw verbazing ontdekken dat u er heel andere dingen in legt dan een ander er in ziet. Het is uw persoonlijk eigendom geworden.

Een grasspriet goed beschouwd, goed beleefd, kan een hele wereld vertegenwoordigen voor je. Het wonderlijke is dan dat je die wereld geboren kan laten worden uit die ene grasspriet.

Een denkbeeld, zeker.

Maar toch ook een werkelijkheid die je ergens ervaren hebt, die je probeert tot uitdrukking te brengen.

Wanneer je dat waarnemen, dat schouwen, een beetje kunt dan zijn er weer volgende dingen waar je je mee bezig kunt houden.

Neem gewoon eens een platte pan. Zet het op met een beetje water en kijk hoe het water aan de kook komt. Kijk dus naar de manier waarop dit gebeurt: 't geboren worden van die eerste pareltjes; de langzame tocht van zo'n enkeling naar de oppervlakte, voordat hij spat; en uiteindelijk het bruisend gebeuren, waarbij het geheel tot een geborrel wordt.

Probeer dat, fase voor fase, te bezien, te beleven en vast te leggen. Ik garandeer u dat u nooit meer kokend water zult zien als een glimmend oppervlak met een beetje damp erboven.

Vervolgens gaat u kijken naar bewegingen. Er is altijd wel iets wat beweegt, al kijkt u maar naar een spin, die bezig is een web te spinnen. U kijkt naar een vogel om te kijken hoe hij zijn kopje draait, de manier waarop hij zich beweegt. Probeer te zien wat voor stemming er in zit, wat het dier beweegt. Probeer de ziel ervan te

beleven. Of een hond of een kat, als je zoiets hebt, dat is ook goed. - Een vlo zou ik u niet aanraden, die springt te snel weg. Daar kun je zelden mee een worden als mens. En als het je lukt, wordt je zelf te springerig -.

Je begint met eenvoudige, met dode of bijna dode dingen; onbeweeglijke dingen.

Daarna ga je over naar beweging.

En dan ga je kijken naar complexere voorstellingen, niet meer naar één ding. Voor mijn part kijkt u naar een speeltuin met kinderen, als die nog bestaan, tenminste.

Of u kijkt gewoon naar mensen in een winkelstraat - en probeer dan niet elke mens apart te zien. Probeer gewoon het totaalbeeld op te pakken en kijk wat daar in leeft.

Wanneer u dat zoudt schilderen, dan zoudt u een winkelstraat schilderen zoals die niet werkelijk bestaat - en toch zal iedereen zeggen: hé, ik herken daar iets in. U gaat de essentie lezen uit een heel patroon van bewegingen, van lichtstemmingen.

Kijk gewoon eens naar een venster. Kijk terwijl de dag verandert er elke keer weer naar, zo'n minuut of tien. Probeer de kleur te zien, de reflecties die erin zitten. Doe dat de gehele dag door. Dan zult u ontdekken dat elk uur van de dag zijn eigen kleur heeft. Dat de reflecties veranderen. Dat het net is of zelfs het glas, dat het licht weerkaatst, een beetje leeft. Ik garandeer u dat wanneer u schildert, u uw materiaalbehandeling veel beter zult doen zodra het om doorzichtige materialen gaat. Maar daar moet je gewoon voor schouwen.

Wanneer u dat allemaal gedaan hebt, dan hebt u dus de vaardigheid van het visualiseren, van het opnemen en in jezelf verwerken van een gecompriëerd beeld waarin het Ik meespreekt. Dan zou ik u aanraden: begin met meditatietechnieken.

Méditeer, het geeft niet waarover. Laat die meditatie gewoon op u inwerken. Als u klaar bent: probeer het om te zetten in een beeld. Doe je ogen dicht en laat die meditatie als een beeld herontstaan. Ik garandeer u dat u allerhand eigenaardige visioenen krijgt of eigenaardige voorstellingen in uzelf hebt.

Denk dan niet dat u ze werkelijk ziet. U ziet eigenlijk niets. U ziet alleen de achterkant van uw oogleden, al dan niet een beetje rosig als er een beetje licht op staat. Maar wat u ziet is een beeld in uw hersens, dat zo complex en zo compleet is, dat 't hetzelfde is als een visuele waarneming.

Op deze manier kunt u kennis maken met de wereld in uzelve, zoals u die meditatief bereikt. U kunt vanuit uzelve daardoor vaak veel beter uitdrukking geven aan hetgeen u beleeft, aan hetgeen u innerlijk beweegt.

Als je nog verder gaat kom je misschien in mystieke belevingen terecht. Je bent ontrukt aan je wereld, je leeft in iets wat op dat ogenblik niet voorstelbaar, niet omschrijfbaar is.

Maar als je dan langzaam wakker begint te worden, dan is het als een naschemerend beeld voor je ogen. Het is net alsof er een lichtvlek, alsof er lijnen zijn. Wanneer u dan deze gewoon schouwt met de instelling die u hebt gehad op het ogenblik van waarneming, van mystiek beleven, dan zult u zien dat zich daaruit wederom een beeld ontwikkelt.

Als u dat beeld kunt omzetten in klanken, in woorden, in lijnen, dan hebt u iets geschapen wat eeuwigheidswaarde heeft. Iemand, die op deze manier iets beleeft, kan soms bepaalde geestelijke gevoelens, bepaalde psychische en innerlijke waarden zózeer uitdrukken, dat een ander er a.h.w. door bewogen wordt.

Er is een betrekkelijk eenvoudig schilderij - ik meen dat het

tegenwoordig hier in Den Haag hangt.

Dat schilderij bestaat eigenlijk alleen uit verschillende wolken die steeds iets lichter worden en daarachter is, ja, het is geen licht. Het is net of er een schemering is, maar in die schemering zijn een paar spikkels loodwit; zeer abstrakt.

Toch zal een mens die een beetje gevoelig is en daarnaar kijkt, het gevoel hebben alsof hij een soort stervingsbeleving heeft. Of je wegvliedt van jezelf en ergens weet dat er licht is, dat er wezens zijn die je nog niet kunt zien.

Maar het wonderlijke is, dat, wanneer we de gevoelige beschouwers als norm nemen, dat er van de twintig ongeveer 13 tot 14 zijn, die juist dit gevoel en deze indruk opdoen.

De innerlijke waarheid van deze abstracte schilder is kennelijk overgebracht op de beschouwer.

Zo heb je ook mensen (die overigens ook werken met fijne penseel), die aan allerhand symboolvoorstellingen werken. Op zichzelf doen ze niets. Al die symbolen kunt u rustig vergeten. Dat is leuk voor de mensen die later betekenissen zoeken.

Maar als u zo'n ding ziet, dan is het net of al die symbolen een soort uitstraling hebben. En dan ontdek je dat de kompositie niet wordt bepaald door de symbolen, maar de symbolen worden bepaald door de kompositie. Het is er niet om gegaan om zoveel mogelijk symbolen aan te dragen, maar er was een primair beeld. Een beeld misschien van een berg, van een schaduwachtige gestalte in tegenlicht en daaromheen groepeerd zicht een landschap. Daar omheen groeperen zich de symbolen en die symbolen stralen. Het vreemde is: ze geven de betekenis aan van de figuur.

Als je dat bekijkt en je probeert niet eerst na te gaan wat ze er allemaal in verwerkt hebben, maar je kijkt naar het totaal, dan komt die indruk op je af.

Er is iemand die een aantal astrologische symbolen heeft geschilderd. Heel goed, voor wat de meesten betreft. Maar er zijn er enkele bij die eruit springen. Bijv. de Ram.

Die Ram springt er gewoon uit omdat het hele karakter van de Ram, het wezen van de Ram, maar ook de dwang die er in zo'n persoonlijkheid kan liggen, a.h.w. uitstraalt van die totale voorstelling. En later kan je dan zeggen dat er allerhand symbolen bijstaan.

Boogschutter. Ook zoiets dergelijks.

Leeuw, zeer geslaagd.

Tweelingen? Nou, nee. 't beeld straalt niet uit.

Dan kun je echt zien dat hij daar de inspiratie niet had. Iemand die dat kan weergeven, die moet in zich die sfeer gevoeld hebben, en geprobeerd hebben om die voor zichzelf uit te drukken. En dan krijg ik soms het gevoel dat bepaalde symbolen er later maar aan toe zijn gevoegd omdat ze erbij hoorden, maar dat ze geen werkelijke rol spelen.

Maar er zijn dan brandpunten; innerlijk beleefde brandpunten; dat is die visualisatie.

Ik weet niet of u het zo ziet. Maar als u commentaar hebt op hetgeen ik gezegd heb of vragen, ga u gang.

* Mij valt op dat er een weerstand op het ogenblik onder de kunstenaars tijdens de kunstschooling is tegen al die regels, de spelregels die je nodig hebt om die visualisatie te kunnen neerleggen in de stof, om die dus overdraagbaar te maken.

- Wat u zegt heeft weinig te maken met visualisatie. Het heeft te maken met kunst. Veel mensen die kunstenaar willen zijn, vergeten een

ding: Kunst is in de eerste plaats een handwerk. D.w.z. dat je technieken moet leren beheersen en een mate van kennis moet bezitten.

Misschien zou het veel beter zijn als de schilders nog steeds hun kleuren zelf zouden mengen en maken; wanneer ze zelf nog voortdurend bezig zouden zijn vanaf het prepareren van het doek tot misschien de laatste aflakking om het geheel te beschermen. Dan zou je inderdaad vakwerk krijgen. Want pas wanneer je je vak beheerst, ben je in staat wat er in je leeft weer te geven. En als je dat niet hebt, dan blijft het bij wat vage symbolen, waarin je zelf jezelf niet herkent. Maar waaraan je dan maar de een of andere hoogdravende betekenis toekent.

U hebt gelijk. Ik zou dus zeggen: het is een gebrek aan coördinatie waardoor innerlijke waarden, die soms reëel bestaan, niet meer tot uiting kunnen worden gebracht.

Er zijn ook veel moderne kunstenaars die te constructief denken. Die zoeken iets te construeren wat er nog niet is.

Maar het gaat er niet om om iets te construeren wat er nog niet is, het gaat er om iets zódanig weer te geven, dat het iets anders te zeggen heeft. En pas wanneer iets wat te zeggen heeft, heeft het betekenis.

En daaruit blijkt dan, dat visualisatie pas dan zin heeft, wanneer je ook bereid bent om er iets mee te doen. En zult zoeken naar de vakkennis om er iets mee te doen.

Wanneer ik met woorden een bepaalde indruk, een bepaald sfeertje probeer op te roepen, dan moet ik uitgaan van datgene wat ik kan, de beheersing die ik bezit. Zonder die beheersing kan ik het beeld niet overdragen, al bestaat het ook duizend keer in mij. Ik dacht dat je daar dus ook aan een pijnlijk punt bent gekomen: visualisatie op zichzelf is zinloos, tenzij het besef dat daarin verworven wordt op welke wijze dan ook uitdrukbaar is.

Het is heel erg mooi als je bij wijze van spreken een heel binnenhuis twintig maal kan inrichten en elke keer kunt zien wat het betekent, mits je dan ook uiteindelijk het beste daarvan kiest en dat probeert waar te maken om te kijken wat het voor anderen doet.

Een innerlijke wereld heeft alleen betekenis, wanneer ze daarbuiten weerspiegeld kan worden. De waarde van werkelijke kunst is volgens mij dat zij de innerlijke wereld voor anderen kenbaar maakt.

Maar daardoor kom ik ook op een gebied waar ik dingen kunst ga noemen, die menige kunstenaar vol verachting terzijde schuift.

Kunst kan zijn: een vlekje kleur in een vertrek.

Het vermogen om boeken in een boekenkast zó neer te zetten dat er geen patroon ontstaat, maar een indruk.

Het kan zinvol zijn om een gerecht te versieren, waardoor het a.h.w. gemaakt wordt tot iets anders en een feestelijkheid verkrijgt. Ik wil daarbij opmerken dat bijv. Alexandre Dumas niet alleen een liefhebber van alle victualiën was, maar vaak ook een kunstenaar in het versieren daarvan. En dat enkele van zijn kunstbroeders zelf kunstwerken maakten, door een pannenkoek of een ei te bakken en deze ondergrond met kruiderijen en bijgiften zodanig te versieren, dat het eigenlijk zonde was om die kunst nog op te eten!

In al die gevallen moeten we echter wel zeggen dat de mensen zich door hun gevoel lieten leiden. Dat gevoel kan alleen maar ontstaan, wanneer er in je ook een voorstelling is, anders is het stuurloos.

Wat ik heb gezegd over visualisatie en de manier waarop je daartoe kunt komen is wel degelijk zinvol. Want dankzij dat innerlijke beeld kun je a.h.w. in je eigen wereld accenten verschuiven en de betekenissen veranderen.

Wanneer we daarbij dan zeggen, dat kunst een handwerk is, dan moet ook duidelijk zijn dat je over een techniek moet beschikken. Het is

niet voldoende om in jezelf het beeld te dragen, je moet het - hoe dan ook - actief kunnen maken buiten je. Of dat nu gaat met een woord, met een gebaar, met een grap of op een andere manier, dat hindert niet. Want het gaat er niet om dat het erkende kunst is, maar het gaat erom dat je a.h.w. je innerlijke wereld zó tot uitdrukking in de wereld buiten je brengt, dat ze hoe dan ook erkenbaar wordt voor anderen.

* Visualisatie als magische techniek. Bijv. het visualiseren van symbolen. Hoe ontstaat een helder beeld?

- Dat is eenvoudig. Een symbool visualiseren wil zeggen dat je in jezelf een voorstelling opbouwt.

Maar een symbool is niet alleen maar een voorstelling. Een symbool heeft associatief heel grote betekenis. Het houdt in dat er een hele wereld in een soort kortschrift wordt weergegeven.

Wanneer u nu op dit moment harmonisch bent met de wereld die voor u, psychisch, aan het symbool verbonden is, dan zult u dat symbool ook helder en duidelijk voor ogen kunnen stellen.

Maar wanneer u eigenlijk meer bezig bent met de vraag of de honderdduizend op uw lot zal vallen, en u bent ondertussen bezig u het symbool van de liefde voor te stellen, ja, dan loopt de 'liefde' met de 'hoop' doorelkaar en dan wordt het een grote wanboel. Dan blijft het vaag. Dan kunt u wel alles doen om dat symbool naar voren te halen, maar het lukt gewoon niet.

Wat magische technieken betreft, dat hoort hier eigenlijk niet bij. Want visualisatie in de magie is weer heel iets anders, omdat dat wordt bepaald door een vaste reeks van regels.

Het is dus niet het spontaan opwellen van een voorstelling, maar het is eerder het construeren van een kunstmatig wereldje, waarin je dan een enkel werkelijk element introduceert. Nadat je dat wereldje dus volgens regels hebt gebouwd kun je dan die reële kracht, die je daarin hebt opgeroepen, ertoe brengen om die regels omver te werpen. Want het zijn maar constructies, het is niet echt. Daardoor schep je dan een simulacrum in de werkelijkheid, dat volgens de magie weer betekent dat de voorstelling zoals ze in u bestaat gelijk wordt aan de werkelijkheid en op dat ogenblik zal dus elke kracht die in uw voorstellingswereld woedt in werkelijkheid optreden. Maar dat is natuurlijk veel ingewikkelder dan ik nu vertel.

Ik zie de magie niet als een kunst, dat moet u me niet kwalijk nemen. Wanneer magie volledig en goed wordt beoefend, is het een gave, omdat dan een groot aantal dingen spontaan gebeuren zonder dat je er eigenlijk een hele leerschool of iets voor over hebt. Wanneer je magie probeert te leren alleen maar, dan kom je uiteindelijk terecht in een leerboek en als je in een leerboek ziet hoe je de rumba moet dansen, dan heb ik medelijden met uw partner op de dansvloer wanneer u het in de feiten probeert om te zetten.

* Dan blijft de vraag bestaan waarom ze tegenwoordig allemaal kunstenaar willen zijn en het niet willen worden. Vroeger ging men de moeizame weg om het handwerk te leren.

- Omdat men in feite niet streeft naar het voortbrengen van kunst, maar naar de IK-verheffing, die aan het kunstenaar-zijn verbonden is. Hierdoor onttrekt men zich volgens de moderne opvatting grotendeels aan de kritiek van anderen. Men stelt zich als het ware buiten de wet en boven de wet. En door dit te doen, schept men voor zich een wereldje waarin men met zijn eigen gedachten en zijn eigen illusies

ook betrekkelijk vrij kan leven, en zou de wereld daar nooit aan beantwoorden, dan is dat nooit uw schuld. Dan is het de wereld, die het niet begrijpt.

M.a.w.: het kunstenaarschap is in uw dagen helaas voor velen eerder een asyl geworden voor een te harde werkelijkheid, dan een ontwikkeling waaruit een scheppende mens voort kan komen die zijn innerlijke waarde mee weet uit te beelden in dat wat hij weergeeft.

* Hoe komt eigenlijk Jeroen Bosch aan die demonische voorstellingen, heeft hij zo die toekomst gezien dan, dat hij zo tekende?

- Sommige mensen zijn zonder het te willen verwant met duistere werelden. En denk niet dat het alleen mensen zijn, die geestelijk slecht zijn. Want om u een ander voorbeeld te geven dat ook tot u zal spreken: Josef Rulofs, een bekend medium, werkte geïnspireerd, maar een groot aantal van de voorstellingen was uitermate somber en behoorde eigenlijk meer in schaduwland thuis dan in de wereld van de vrije geest.

Het is hier een verwantschap, die een rol speelt. Wanneer je je nu verder realiseert, dat Roland Holst en ook andere kunstenaars zich soms verdiepen in dingen die als negatief worden ervaren, dan is ook duidelijk dat het beeld dat zij selecteren uit het geheel dat in hen ontstaat, een beeld is waarin de negatieve, de angstige waarden op de voorgrond komen.

Het is misschien kentekenend dat iemand de Guernica kan schilderen, ook een duif van vrede kan ontwikkelen, maar dat hij niet instaat is ze beide samen te zien. Ik dacht dat daarin het grote nadeel ligt van de mens, wanneer je visualiseert; dan is zijn eigen stemming, zijn geaardheid bepalend voor zijn selectie uit het geheel van de waarneembare mogelijkheid. En dat impliceert weer dat een ieder door zijn angst, door zijn stemmingen, door zijn motivering als het ware selectief wordt ook ten aanzien van het innerlijk beleven.

* Als je bij het wakker worden pasklare kleurenfoto's ziet, net alsof het vakantiefoto's zijn, die je nooit gezien hebt.

- Daar zijn heel veel mogelijkheden voor. Ik zal u eerst de eenvoudigste mogelijkheid geven. Misschien dat er in uw buurt iemand woont, die u helemaal niet kent, en die intens bezig is met vakantie-herinneringen. U vangt er een deel van op; voor u worden het dan: kleurenfoto's. Het is ook mogelijk dat u uitgetreden bent en dat u probeert een bepaalde wereld, waarin u contact hebt gehad, voor uzelf uit te beelden.

En aangezien u dus kennelijk de ervaring niet hebt om de geestelijke wereld om te werken tot een soort fragment van een film, beperkt u zich tot een foto en in die foto drukt u dan een deel uit van hetgeen u getroffen heeft, maar wel volgens herinneringsbeelden, die in u bestaan. Uw vakantiefoto's zullen over het algemeen een komposiet zijn van landschappen, die u gezien hebt of van foto's van landschappen die u gezien heeft en bepaalde persoonlijkheden, die u misschien ontmoet hebt. Dat is bij de meeste belevingen in de sferen nu eenmaal zo en ook bij uittreding.

Wat je terugbrengt, is dus niet de werkelijkheid. Het is een poging om die werkelijkheid weer te geven in de herinneringsbeelden, die binnen jou bestaan. En daardoor krijg je soms een heel eigenaardige konstrukties.

Ik herinner me zelfs, dat iemand uitgetreden was en bij ons voornamelijk contact heeft gehad met leraren en een paar pas

overgegaan, w.o. een bekende. Maar nu het leuke: deze persoon komt terug op aarde en heeft gedroomd van: een kennel met honden! En er was iemand op de achtergrond die ze niet goed kon zien, die had kennelijk een zweep in zijn handen. Dat was dus de leermeester.

Hier wordt een persoonlijke ervaring gekombineerd met de herinneringen om een beeld te ontwerpen dat voor die persoon aanvaardbaar is. Een hond: dociel, gehoorzaam. Die andere mensen waren leerlingen, die in haar ogen veel te dociel en te gehoorzaam waren, want ze dacht dat ze het beter wist. En de leraar was sterker dan zij. Zij erkende die geestelijke macht en grootheid, daarom wilde ze daar niet naar kijken, in haar herinneringsbeeld niet terugzien. Maar wat had ze nu? Een vage figuur op de achtergrond, die een zweep - symbool van gezag, van macht en vermogen - in de hand had.

En dan zeg je: dat zijn twee heel verschillende voorstellingen. Maar haar visualisatie van haar uittreding was uiteindelijk niets anders dan haar eigen reactie op de beleving. En dus niet een concrete voorstelling van elementen, die ze werkelijk had gezien. Dat komt heel vaak voor.

* * *

DISCUSSIE

* = vraag
- = antwoord

* Is de gemoedsstemming van een helderziende bepalend voor de weergave van de werkelijkheid van de uitstraling?

- Ongetwijfeld is hier de persoonlijkheid mede-bepalend, omdat de helderziende uiteindelijk waarneemt vanuit zijn eigen stemming en afstemming. En iets wat heel licht kan zijn, misschien door die stemming ziet als duister en het dan ook zeer negatief weergeeft.

* Hoe zal de toekomst van de kunstenaar er uit zien?

- Ik denk dat de kunstenaar terug zal moeten naar het vakmanschap, omdat iedereen tegenwoordig in staat is om kunst te presteren, aangezien alles zo langzaam maar zeker kunst is geworden. Dat houdt dus in, dat alleen degenen die zich door hun kunnen en technisch vermogen, plus voorstellingsvermogen en projectievermogen bijzonder onderscheiden, nog de term "kunstenaar" waardig zijn.

* Ik denk dat er meer geestelijke aspecten in de kunst een rol moeten gaan spelen.

- We zullen in de kunst natuurlijk de gehele evolutie zien van de maatschappij. In die maatschappij zullen geestelijke waarden een

grotere rol gaan spelen, al is het alleen maar omdat materiëel dus angsten - en niet geheel ongerechtvaardigd - in grotere mate gaan ontstaan. Het resultaat daarbij is dus dat men geestelijke waarden belangrijker gaat vinden.

Een kunstenaar zal uiteindelijk toch iets mee moeten delen, anders is hij geen kunstenaar. Die mededeling zal dan liggen in de geaardheid van de kunstenaar, maar ook wel degelijk in de mode, in de ontwikkeling van het denken van de gemeenschap. En als dat meer geestelijk wordt, dan zal die kunstenaar dat ook ongetwijfeld uitdrukken. Zoals er een tijd is geweest, dat de grootste kunst in feite religieuze kunst is geweest, omdat de religie alles domineerde.

* Betekent dat nu ook dat de kunstenaar meer kritisch naar het publiek toe kijkt, dus meer gaat verkopen?

- Dat is een vraag, die ik niet durf te beantwoorden, al is het alleen maar omdat vele mensen kunst proberen te verkopen, die in wezen dermate elitair of zo weinig kunst is, dat ze de prijzen die ervoor gevraagd worden niet waard zijn.

Een kunststuk is nl. waard wat een ander ervoor wil geven. En het heeft geen eigen waarde, bepaald door werkuren of materiaal e.d. Er zijn veel kunstenaars die dat vergeten. Zij zeggen: "ja, maar het heeft MIJ zoveel tijd gekost, dus moet ik er zoveel voor hebben." Hoe hoger de prijs is, hoe meer elitair de kunst zal worden en hoe minder de gemeenschap zelve zich voor kunst gaat interesseren.

* Het klinkt alsof techniek in de kunst punt 1 is. Ik zie het eerder als ondergrond van waaruit de kunst begint. Het is verwerkt, zit in het onderbewuste en wordt zonodig toegepast. Het gevoel zoals iets bij je overkomt in kleur of vorm en de emotie is het belangrijkste. De weergave komt als vanzelf.

- Dat laatste is de vergissing. Om heel goed abstract te kunnen schilderen moet je eigenlijk eerst heel goed vormschilderen geleerd hebben.

Om willekeurig met kleuren te werken moet je eerst de kleurenleer beheersen. Zonder dit heb je namelijk niet de achtergrond waardoor het onderbewuste zich kan uitdrukken. Dan is de uitdrukking gebrekkig en als zodanig is het beeld dat ontstaat niet het overdragen van een werkelijke visualisatie of emotie, maar het is eigenlijk een vaag denkbeeld dat in een onvolkomen techniek wordt uitgedrukt en dan door de schepper wordt overgewaardeerd.

Daar moeten we rekening mee houden. Ik zeg niet dat kunst gebaseerd is op vakwerk-zonder-meer. Het is een extra. Maar zonder vakkennis kan kunst niet bestaan.

Het is eigenlijk precies hetzelfde als ik u zeg: Je kunt een goed gerecht koken, maar dan moet je wel kunnen koken. Wil je een feestelijke dis aan kunnen richten, dan zal eerst het eten goed verteerbaar en goed van smaak moeten zijn en dan komt de versiering van het geheel erbij.

Ik denk dat je bij kunst dus moet begrijpen, dat om het denkbeeld uit te drukken, om de idee uit te voeren, vakkennis noodzakelijk is. Het is hetzelfde als een wolkenkrabber; die kun je ook niet bouwen als er geen goed fundament onder zit.

Dat de kunst meer is dan vakkennis ben ik met u eens, maar dat je dit 'meer' kunt uitdrukken zonder vakkennis, ontken ik. Het onderbewuste beschikt dan niet over voldoende gegevens om een juiste techniek te presteren, terwijl bovendien het niet aanwezig zijn van

een voldoende geschoold lichaam - want er moet ook routine zijn - het heel moeilijk voor het onderbewustzijn maakt om dan de juiste technieken op het juiste ogenblik toe te passen.

* Is de beoordeling of iets tot kunst gerekend mag worden uiteindelijk niet volledig subjectief?

- Ik aarzel. Ik zou zeggen, er is een algemene definitie te geven van kunst:

Kunst is datgene, wat op een materiële basis méér wekt, weergeeft of uitbeeldt dan materieel alleen uitdrukbaar is.

Er is dus een definitie van Kunst. Maar aan de andere kant is het waarden van kunst wel zeer subjectief. Zeker, wanneer ik zie wat sommigen vandaag de dag als kunst uitkrijten, terwijl het volgens mij - ik ben maar een ouderwetse geest en zie het niet anders - alleen maar een kinderlijk geknoei is of een structurele bezigheid, waarbij de feitelijke meerwaarde achterwege is gebleven.

* Zijn vormen van jazz, als van Coltrane, of free jazz, ook kunst of eerder neurose? Waar ligt de grens tussen kunst en kitsch?

- U vraagt mij een oordeel te geven over enkele zaken die ik natuurlijk niet uit ervaring ken. Maar laat me het zo formuleren:

Bepaalde soorten van jazz zijn in zoverre kunst, dat ze gebaseerd zijn op een vrije uiting van de kunstenaars, die desalniettemin tot een collectieve uiting komen.

Maar ik kan me onmiddellijk voorstellen, dat degenen die deze muziek moeten aanhoren de gevoelens van de kunstenaars niet kunnen aflezen, daardoor eerder lichtelijk geschift raken, dan in verrukking!

Jazz is een improviserende vorm van kunst in zijn werkelijke wezen en dit geldt voor alle vormen van jazz, zoals die bestaan. Bij allen is het ritmisch element plus de solistische elementen bepalend, die voortdurend elkaar afwisselen tegen een achtergrond van een collectief.

* Hoe ziet u primitieve kunst? Is kunst afhankelijk van ondergane studie?

- Primitieve kunst is afhankelijk van veel geduld en vaak zeer moeizaam verworven vaardigheid. Zij is kunst, omdat zij dingen uitdrukt die verder gaan dan de reële werkelijkheid van de mens. Ik denk aan primitieve goden, maskertjes, bepaalde matten die worden geweven waarin zeer eigen patronen kunnen voorkomen, etc.

Je hebt hier te maken met

1. een handvaardigheid
2. een denkbeeld dat je in staat stelt iets te creëren dat verder gaat dan normwaarden of gebruikswaarden.

In dit opzicht is primitieve kunst vaak meer kunst dan zg. moderne kunst.

* Waarom moet de kunstenaar werken volgens vooropgezet plan? Is improvisatie op een vlek of een kleur ook niet mogelijk, zodat daar spontane innerlijke beelden aan kunnen ontstaan?

- Alweer aarzel ik - u heeft me tot kunstcriticus bevorderd, kennelijk.

Het vooropgezette plan is eigenlijk nodig bij werkelijke kunst, omdat het innerlijk beeld - de visualisatie dus - vooraf gaat aan het

creatief proces.

Wanneer u echter uitgaat van een inspiratief proces, dan is het zeer wel mogelijk, dat u, van een kleurvlek uitgaande, geïnspireerd wordt om in kleurtegenstellingen, in vlakkenindelingen iets te creëren. Mijn vraag is echter, of deze inspiratie

1. door uzelf begrepen wordt en
2. of zij voldoende inhoud bezit om bepaalde reacties en associaties aan anderen over te dragen.

Ik meen namelijk, dat iets, wat niet in staat is tot deze overdracht te komen, niet Kunst genoemd mag worden.

Kunst is een vorm van communicatie, niet een vorm van elitair isolement boven het totaal van de goegemeenschap.

* Is alle moderne kunst een ego-trip en/of een spel van museumdirekteuren?

- Niet alle moderne kunst is een ego-trip, ofschoon veel ego-trips voor moderne kunst doorgaan.

De waardering voor bepaalde kunstenaars komt mij inderdaad voor als een soort spel, dat gespeeld wordt door niet terzake voldoende kundige critici, museumdirekteuren en kunsthandelaren. Dit is echter een opvatting, die ik niet voldoende kan boekstaven, al zijn er enkele gevallen van bekend.

* De Rotterdamse kunstenaar Yvonne Wensen (?) heeft mediamiek textielschilderijen gemaakt, geïnspireerd op de Tarotkaarten. Iedereen, ook ongeletterden, kunnen hiernaar kijken. Zal deze serie de beoogde bewustzijnsverruimende waarde bezitten?

- Er is dus een bepaald inspiratief schema in de persoon zelf aanwezig. Ik neem aan dat inspiratie de uitvoering ervan kan bevorderen, maar er is in ieder geval een achterliggende visualisatie of een grond-schema.

Dan vraagt u verder: zal dit een overdracht mogelijk maken?

Wanneer de persoon bij het vervaardigen van een dergelijk textielbeeld voor zich een diepe ervaring heeft, dan geloof ik wel dat de ervaring mee uit kan stralen in de tot stand gekomen voorstelling. Maar ik durf dat niet met zekerheid te stellen; ik ken de voorstellingen niet en ik ken de kunstenaar niet. Ik kan er dus ook geen oordeel over geven.

Inspiratieve kunst heeft heel vaak, juist omdat een zekere mate van bekwaamheid op de achtergrond schuilt (aangeleerd of intuïtief), een sterke uitstraling, omdat de achterliggende gedachten versterkt worden met stromingen die in het materiaal mede worden vastgelegd. Dan krijg je dus inderdaad stralende beelden. Er zijn ook juwelen die een dergelijke uitstraling hebben, zilverwerk e.d. Het blijkt dat ze, gemaakt door vaklieden of niet, een sterke inspiratieve werking als basis hebben.

* Een Brabands helderziend medium, Toon van der Ven, schildert buitenaardse wezens.

- Er zijn een heleboel innerlijke werelden die eveneens inspirerend kunnen werken. De voorstelling van buitenaardse wezens zal heel sterk gekleurd worden door de innerlijke voorstelling die de persoon ervan heeft. Dat is altijd zeker. Of daarachter nog verder inspiraties kunnen liggen, durf ik niet te beoordelen.

* Welke nieuwe ontwikkelingen in de kunst verwacht u in het Aquariustijdperk op het gebied van muziek, beeldende kunst, dans, ballet, bouwkunst, dichtkunst?

- Ik denk dat de kunst in Aquarius meer menselijk zal worden.

Kunst is langzaam maar zeker geworden tot iets dat naast de maatschappij staat. Maar kunst heeft pas betekenis, wanneer ze in de maatschappij ook functioneel werkzaam is.

Architectuur kan op zichzelf erg mooi zijn. Maar in Amsterdam staat een rij arbeiderspanden, die uitermate onpraktisch, om niet te zeggen: onleefbaar, zijn ingedeeld. De architect merkte toen op: "De vorm is uitstekend; ze mogen blij zijn dat ze erin mogen wonen!" Kijk, dat is een verkeerde opvatting. Die architect had zich moeten afvragen: wat hebben die mensen nodig en hoe kan ik dat zo fraai en doelmatig mogelijk vorm geven?

Bij een kunstenaar die schildert of muziek maakt is het heel vaak tegenwoordig ook: 'Ik bepaal wel wat anderen mooi moeten vinden.' Maar wanneer je werkelijk in Aquarius leeft, dan is er die mededeelzaamheid, die gemeenschappelijkheid; dan zul je proberen een kunst te scheppen die voor iedereen aanvaardbaar is.

Dan zoek je in Ballet niet alleen maar naar de stillistisch mooiste beelden, maar je zoekt gelijktijdig naar iets, waardoor je veel mensen kunt aanspreken. Je probeert het zó te doen, dat de denkbeelden en eventueel de technieken die je wilt laten zien, verwerkt zijn in een kader dat voor zoveel mogelijk mensen attractief is.

Anders gezegd: De kunsten zullen in het Aquariustijdperk minder elitair, maar daardoor ook sociaal belangrijker worden.

* Zullen er ook multi-mediale, of meer-dimensionale kunstvormen verschijnen?

- Ik betwijfel het.

Er zijn wel enkele technieken, die zich verder zullen ontwikkelen, zoals de holografische techniek, en ik neem ook aan dat bepaalde vormen van lichtkunst zich zullen ontwikkelen, maar u moet een ding wel goed begrijpen:

Multi-mediale presentaties zijn in feite prestige-objecten. Zij hebben een betrekkelijk geringe waarde m.b.t. datgene wat zij uiteindelijk tot stand brengen. Daarom gaat het niet meer om de constructie van iets, wat - ingewikkeld of niet ingewikkeld - moet overdonderen; het gaat om het scheppen van iets wat met zo weinig mogelijk moeite of inspanning en met zo weinig mogelijk extra technische middelen zoveel mogelijk anderen kan beroeren.

Hogmaals: communicatie zal voor de kunst steeds belangrijker worden. Het zich verheffen boven de wan-smaak van anderen lijkt mij dus verkeerd.

Ik heb zo'n idee dat componisten als Rodgers, Hammerstein, e.a. eigenlijk in deze tijd meer kunstenaar waren en belangrijker waren, dan velen die symfonieën geschreven hebben die geen mens begrijpt - buiten een zeer kleine elite - en door zeer velen wordt ondergaan met een starende uitdrukking die voor bewondering moet doorgaan, terwijl ze denken aan de biefstuk die ze later hopen te nuttigen!

* Kunnen ooit elektronika en computers nieuwe scheppende impulsen geven?

- Computers kunnen nieuwe scheppende impulsen geven op het ogenblik

dat de mens daar scheppende mogelijkheden in weet te leggen die de computer dan in alle bekende mogelijkheden uitvoert.

Maar de computer zal nooit uit zichzelf kunst kunnen creëren, tenzij u uitgaat van het toevalselement. Over het algemeen zal een computer wel de mogelijkheid scheppen om een bepaalde opzet te testen op al haar mogelijkheden en daardoor kun je nieuwe inzichten verkrijgen in je eigen technische mogelijkheden.

Ik kan me zelfs voorstellen - maar dat is verre toekomst en niet voor het einde van het Aquariustijdperk te verwachten, en dat is nog een paar duizend jaar weg - dat er computers zullen zijn, die kunstwerken reproduceren over de gehele wereld, zodat kunst in de plaats komt van televisie in zekere zin. U neemt dus gewoon een abonnement en dan krijgt u zoveel uur Otrillo (?), dan krijgt u zoveel uur Rembrand, en daarna krijgt u Pieter Paaltjes (een verre nakomeling van de eens zo schoolse dichter) die zich heeft gewijd aan de schone kunsten.

* Konrad Boehmer stelde: Ook in de kunst is diepte, inzicht, doorslaggevend. Bent u het daarmee eens?

* Op het ogenblik dat men beschikt over de middelen om deze tot uiting te laten komen: ja. Ik voeg er dus een voorwaarde aan toe.

* Loopt het ontstaan van muziek, evenals bijvoorbeeld de taal, parallel met bepaalde ontwikkelingen van een volk in een bepaalde periode, zoals Yehudi Menuhin denkt?

- Als ik het precies probeer te formuleren dan zou ik zeggen dat alle vormen van kunst, direkt of indirekt, een weergave zijn van het milieu waarin zij zijn ontstaan.

Het zijn dus de sociale en economische omstandigheden, die bepalend zijn voor de wijze waarop kunstuitingen tot stand komen en dit zal ook gelden voor muziek.

* Wat vind u van beeldende kunstenaars-regelingen en/of subsidies?

- Mag ik eerlijk zijn? Ik vind ze uit den boze. En wel om de volgende reden:

Er zijn voldoende regelingen waardoor mensen, die niet werken, toch hun levensmogelijkheden behouden. En ik ben er van overtuigd dat een kunstenaar pas een werkelijk kunstenaar kan worden, wanneer hij moet vechten om zijn kunst voort te brengen. Want op het ogenblik dat je het hem te gemakkelijk maakt, ontstaat een gemakzuchts-kunst, waarbij ongetwijfeld nog allerlei inspiraties een rol kunnen spelen, maar waarbij de strijd om ze te maken tot iets wat werkelijk telt, wegvalt.

Het is opvallend dat vele van de grootste kunstenaars, die tot nu toe bekend zijn, hun beste werken niet hebben voortgebracht in hun periode van welvaart, maar juist in hun periode van crisis.

* * *

We hebben gesproken
over kunst en visualisatie,
gesproken over eeuwigheid en al
wat in de tijd gebeuren kan,
ontwikkelen zal, of is geweest;
Ik ben bevreesd
dat men de kunst
niet kent,
wanneer men zo over haar spreekt.

Daar waar het wezen banden breekt,
en diep in eeuwigheden dwaalt
en uit zichzelf het Zijn vertaalt
in waarden, die dan neergeschreven
worden vastgelegd, zo goed, zo sterk,
met zoveel kracht en macht,
met zoveel werkelijkheid,
dat iets van eeuwigheid
ook in 't vergankelijke is gebleven,
daar spreek ik pas van Kunst.

Visualisatie,
het ondergaan, het zien
kan geestelijk belangrijk zijn.
Maar als je haar niet delen kunt
met al wat is
en wat je als je wereld nog erkent,
wanneer je niet dat wat je bent
kunt uitdrukken als deel van dat
wat diep in jou je Ik ervaart;
Wat is je visualisatie,
wat is je inspiratie waard?

Leef wat je leeft.
Doe wat je moet.
Maar wat je doen moet,
doe dat goed
en laat diep uit jezelf komen
de essentie van je dromen
en van je geestelijk beleven,
van Al erkennen, alle streven,
en schrijf het neer
in schoonste schrift,
dat heel je wezen maal vermag.
Dat een ander, die het ziet,
geroerd wordt
en met licht ontzag
erkent:
ook dit leeft wel in mij.
Zo eerst maak je de krachten vrij
die in je wezen leven.
Alleen zó kun je,
wat je bent
en wat je in jezelf droomt,
ook aan een wereld geven.
En slechts wat je met anderen deelt
wordt jou tot werkelijkheid

En maak je dat niet waar:
het blijft een ijle droom
die snel verwaait
in stormen van de tijd.
Vergeeft u mij, dat ik
dat eraan heb toegevoegd.
Ik wil niemand beleren.
Ik wil heel gaarne allen eren,
die voor zichzelf eisen
het stempel van kunstenaar
of inspiratorisch bewuste mens.
Maar voor mijzelf trek ik een grens.

Wat ik hier heb neergelegd
in woorden, duidelijk gezegd,
dat is wat ik in mij ervaar.
Misschien is het geen kunst,
maar het is waar,
voor mij.

Daarom vraag ik u,
ik vraag het als een gunst:
Aanvaardt dit wat ik zei.

* * *